

Kulturni kapital, habitus i racionalni izbor (O nemogućnosti artikulacije "trećega puta")

ŽARKO PAIĆ

Narodno sveučilište, Ivanić-Grad

UDK 06.422(497.5)

316.7(497.5)

Pregledni rad

Primljeno: 27. srpnja 1995.

U članku se raspravlja o nemogućnosti tvorbe novoga, postsocijalističkog društva - sa stajališta modernizacijskih procesa u ekonomiji, politici i kulturi - iz sfere institucionaliziranja normi. To pretpostavlja nužnost kritičkog propitkivanja ideologije kao legitimacijskog okvira djelovanja novih političkih elita. Razmatrajući temeljne kategorije iz povijesne sociologije N. Eliasa i, osobito, Bourdieuove teorije kulturnoga kapitala i habitusa, autor nastoji ocrtati teorijski okvir za objašnjenje socio-kulturnog modela racionalnosti u kojem se normativna socijalizacija i procesi institucionaliziranja pokazuju kao strukturalna polazišta. U zaključku autor iznosi (pesimističku?) hipotezu prema kojoj je u slučaju kulturnoga kapitala i razvojne strategije Hrvatske riječ tek o nuždi preživljavanja sociokulturnog habitusa.

Ključne riječi: KULTURNI KAPITAL, HABITUS, IDEOLOGIJA, RACIONALNOST

Za sve teorijske rasprave o složenosti odnosa pojedinca i socijalne zajednice, koje iz obzora već uvelike prenaplašene i "dosadne" pripovijesti o *postmodernom obratu* propituju kulturne pretpostavke društvenih formacija Zapada (i poteškoće tvorbe civilnog društva u donekdavnim realsocijalističkim poretcima europskog Istoka), čini se da vrijedi aksiomska postavka Maxa Webera kako je nastanak modernosti ponajprije proces racionaliziranja i, ne manje važno, "otrežnjenja od iluzija". U jednu od najčešćih iluzija političke tvorbe suvremene zbilje zacijelo valja uvrstiti ideologijsku prosudbu novih društvenih elita postkomunističkih zemalja da se "novo društvo" može proizvesti nametanjem normativnih obrazaca ponašanja. "Nije moguće ponašanje nekog društva promijeniti pukom predodžbom ili propagandom vrijednosti; moraju se stvoriti odgovarajuće institucije" (Gehlen, 1994: 60). No, je li proces normativne socijalizacije i/ili institucionaliziranja normi, sukladno poželjnim idealima vrijednosnih matrica suvremenog postindustrijskog društva, moguće ozbiljiti bez pozitivnoga povratnog odgovora samosvjesnog pojedinca? Nerijetko se to pitanje postavlja i u drugom obratu. Naime, postoji li pojedinačna i društvena suglasnost o "racionalnoj" primjenjivosti liberalno-demokratskog modela političke artikulacije interesa, ako izostaje volja za pristankom na zapovijed novih institucija tržišne privrede i političkog pluralizma? Za društva u prijelazu od državno-partijski regulirane privrede do aktivnog tržišnog poduzetništva očito je da se jaz između normativne prisile institucionaliziranja navika i ponašanja i individualnih preferencija društvenih aktera još uvijek teško premošćuje. Pritom je za svaku preliminarnu sociologijsku i politologijsku analizu bitno uvidjeti da se model tzv. racionalnog izbora ovdje mora sučeliti s praktičnim nedostatkom akumulacije kapitala (ekonomskoga, kulturnoga, socijalnoga, simboličkoga), koji tek omogućuje stabiliziranje učinaka interakcije između pojedinca i društva. To pretpostavlja da se sukob normi i institucija, međutim, tek uspijeva razlučiti pod pretpostavkom uvođenja u igru kulturolozijskog razumijevanja društvene zbilje. Jer, očito je da ideologijsko proklamiranje ciljeva i svrhe novog tipa tvorbe društva s osloncem na političku sferu ima svoje navlastito kulturno utemeljenje.

Suvremeno razumijevanje kulture u sklopu hermeneutičke paradigme društvenih i humanističkih znanosti pretpostavlja određenje spleta značenja konstituiranoga u ljudskom, intersubjektivnom odnosu. Tako je uvijek posrijedi govor o specifičnom povijesnom sklopu. On u sebi obuhvaća koordinirano djelovanje povijesne vremenitosti i prostora djelovanja na koje-

mu se zbiva simbolička razmjena dobara i komunikacijskog modela svojstvenog određenoj epohi. Kultura kao simbolički svijet smisla koji sukladno promišljanjima J. Habermasa, tvore komunikativno, instrumentalno i strategijsko djelovanje, svaki sa vlastitim načinom legitimacije, institucija i govora, utoliko je nesvodljiva na podređeni status spram nadoodređujuće strukture kao što je ekonomija (Habermas, 1981). Potonja je pozicija, kao što je poznato, izdanak marksističke tradicije, ali se može pronaći i u neoliberalnim polazištima ekonomskih doktrina (Etzioni, 1988). Uglavnom je pritom riječ o ovoj ili onoj verziji ekonomizma i reduktivnog pristupa društvenoj zbilji. No, povijesni pristup kulturi, koji je danas uvelike proširen u epistemološkim raspravama postmodernih autora na tragu *povijesne sociologije* Norberta Elias, smjera protezanju fenomena kulture i kulturnog razvitka društva na samo temeljno načelo proizvođenja života. Sve moderne teorije društva (funkcionalizam, teorija sustava, poststrukturalizam) u načelu su suglasne da je društvo organska cjelina/sustav koji djeluje kao prostor unutarnje kohezije i samosvrhe. Taj samosvršni moment istodobno se pokazuje i kao legitimacijski okvir za očuvanje postojećeg stanja društvenih odnosa i struktura moći, unutar kojega pojedinac biva shvaćen instrumentalno. On je sredstvo-svrha uspješnog funkcioniranja društva, koje se nastoji stabilizirati posvemašnjom raščlambom funkcija. Posredovanje potreba između društva i pojedinca omogućeno je procesima institucionaliziranja. Temelj za potonji proces su racionaliziranje djelovanja i preskriptivnost normi (Elias, 1987a; 1987b). Idealna ravnoteža između društva i pojedinca postignuta je tek onda kada se subjektiviranjem zakona i internaliziranjem normi u svijesti svakog pojedinca čini nepotrebnom neposredna primjena sile kao izvanjske instancije posredovanja različitih interesa. To je upravo djelomice slučaj u postindustrijskim društvima zapada, gdje se ideološki proizvođenje svijesti ne ovjekovječuje kao temeljni cilj ekonomije i politike, za razliku od još uvijek dominantne pozicije ideologije u postsocijalističkim društvenim poretcima.

Prodor ideoloških moći u suvremenom svijetu neprijeporno iziskuje od društvenih istraživača poduhvat redefiniranja i reinterpretiranja složenog fenomena ideologije. Takav pristup u današnjim sociološkim i politološkim raspravama uglavnom se suprotstavlja dvjema vladajućim paradigmatima, koje razmatraju izvore društvene akcije. Prva je određena paradigmatom *svijesti*, a još uvijek prevladava u postmarksizmu, unutar kojega se akcija shvaća kao nešto što proizlazi iz kognitivnog razumijevanja svijeta i mjesta ljudi u njemu, istinitog ili pogrešnog znanja, odnosno iz pravilne ili pogrešne svijesti. Druga paradigma je vladajuća sociološka teorija *normativne socijalizacije*. Prema njoj akcija proizlazi iz društveno ukorijenjenih i internaliziranih vrednota i normi. Namjesto tih dviju paradigmi, danas se osobito razvija treća, koja se usmjerava na procese izbora i na uvjete pod kojima se pojedinci, skupine ili agregacije odlučuju za jedan od smjerova djelovanja među određenom skupinom aktualnih alternativa. Taj koncept, proizašao iz ekonomijskih znanosti i teorije igara, jedna je od nezaobilaznih doveznih točaka postmodernizma u društvenim i humanističkim znanostima (Therborn, 1987; Best & Kellner, 1991). Temeljno teorijsko uporište koje bitno određuje koncept materijalne i kulturne determiniranosti ideologije može se iščitati iz teorije diskursa i/ili komunikacijske akcije razvijene i uspostavljene u spisima Foucaulta i Habermasa (Foucault, 1994; Habermas, 1988). Iz te pozicije ideologija se može razumjeti samo u cjelini njezine artikulacije društvene zbilje s obzirom na djelovanje u oblikovanju ljudske subjektivnosti. Kultura se otuda pojavljuje kao konstitutivni čimbenik diskurzivnih praksi u određenom povijesnom prostoru i vremenu. Moć ideologije, dakle, kao prakse proizvođenja i tvorbe ljudske subjektivnosti obrnuto je proporcionalna u onim društvima gdje postoji jasno razlikovanje i autonomija podružja društvenog opstanka (ekonomija - politika - kultura). Tamo gdje nema takvog razlikovanja i autonomije na djelu je ideološka mobilizacija u svrhu očuvanja političke moći vladajućih elita vlasti. Društveno ustrojstvo ideološkog diskursa/komunikacijske prakse uključuje stoga koncept dominacije i razvitak nediskurzivnih afirmacija i sankcija. Tvorba diskurzivnog reda u određenom društvu povijesni je rezultat borbi društvenih snaga u odlučujućim trenucima društvenih proturječja i kriza. Možda je najbolji primjer za to kulturna i politička dekon-

strukcija realsocijalizma 1989. godine u zemljama Istočne Europe. No, time se nije posve uspostavio novi diskurzivni poredak liberalno-demokratske politike koji bi ideologiju isključivosti - nacionalne, religijske, političke - izolirao. Dapače, diskurzivna afirmacija postkomunističkog ideološkog reda organizira se kroz afirmativni simbolizam i nove ritualne prakse obogotvorenja nacije-države kao organske tvorbe povijesne prošlosti. Može li se u kontekstu hrvatskog društva stoga govoriti o racionalnom izboru ako se dominantni vrijednosni obrazac iščita kao put u regresivnu, tradicionalnu maticu artikulacije "trećega puta" - s onu stranu kolektivism realsocijalizma i liberalno-demokratskog poretka? Nije li, dakle, posrijedi artikulacija konzervativnog povratka u ideale povijesno homogenizirane zajednice koja, premda ideološki usmjerena, postaje mjestom projektivne čežnje pojedinaca i društva u cjelini? Na to pitanje možda je moguć tek hipotetički odgovor nakon raščlambe kategorijalnog aparata *kulturnog kapitala, habitusa i racionalnog izbora*, koji pruža teorijski okvir za objašnjenje sociokulturnog modela racionalnosti u kojemu se normativna socijalizacija i institucionaliziranje pokazuju kao strukturalna ishodišta.

Kulturni kapital: individualiziranje društvenog bogatstva

Posljednjih godina u teorijskim raspravama s područja sociologije došlo je do punog priznanja vrijednosti kulture, ne samo u širem antropološkom značenju, za političko i ekonomsko koncipiranje razvojnih strategija. Ta se promjena zacijelo može jasno iščitati iz modela suvremenih kulturnih politika postindustrijskih društava Zapada. Posrijedi je, naime, sve veći utjecaj *kulturne industrije* (izdavaštva, glazbe, filma, vizualnih medija) na opću kulturnu potrošnju unutar okvira nacionalnih ekonomija. Kako smo već istaknuli, uvođenje u epistemološke probleme koncepta *kulturnog kapitala* predstavlja pokušaj da se dosad zanemareno područje kulture kao svijeta života primjereno istraži u svjetlu novijih spoznaja o bitnoj povezanosti trojnog modela: ekonomika - politika - kultura. Kulturni kapital otuda označava onaj smjer teorijskih promišljanja kojime se uspoređo s ekonomskim kapitalom, koji je neposredno proračunljiv, razmjenjiv i moguće ga je ozbiljiti u obliku ekonomske vrijednosti, nastoji pronaći vlastita zakonitost kulturnog posredovanja. Jednostavno iskazano, kultura postaje navlastiti oblik kapitala, koji ekonomisti, pod utjecajem neoklasične liberalne škole, nerijetko prešućuju ili pak drže imaginarnom dosjetkom kulturologa. No, već u otkriću kulturnog značenja velikih povijesnih gradova za ekonomiju država - kao što je slučaj s Parizom, Firenzom, Rimom, New Yorkom - pokazuje se da akumulacija kulturnog kapitala postoji kao očuvanje objekata od posebne vrijednosti, definiranih kategorijom *umjetničkog blaga*. Tako se odatle može konstruirati simbolička hijerarhija gradova sukladno njihovu prestižu u općoj kulturnoj ponudi na tržištu umjetničkih dobara. Iz te perspektive očito je da s pojmom kulturnog kapitala prestaje vrijediti i ona stara dihotomija između elitne i masovne kulture kao trajno zajamčena nit razlikovanja. Jer, s postmodernom kulturom, koja masovnu potrošačku kulturu čini sastavnim dijelom opće kulture, upravo dolazi do mogućnosti tretiranja kulturnog kapitala kao samostalne vrijednosti. Najbolji je primjer za tu postavku ekspanzija kulturne industrije u SAD. U svakom slučaju, udjel ekonomski proračunljivog učinka kulturnih industrija na nacionalne ekonomije postindustrijskih društava zapada odbacuje prezrivo postavke klasične ekonomije o kulturi kao nezasićenom žderaču financijskih sredstava, koja uvijek ovisi o temeljnoj strukturi preživljavanja društva. Postmoderna simulacijska iskustva u konstrukciji gradova kao stjecišta simboličkog/kulturnog kapitala, što je vrlo dobro opisao Jean Baudrillard u sociološkim radovima nakon proživljenog iskustva Amerike, svjedoče da je potreba za kulturnom legitimacijom prostora - od lokalnoga, regionalnoga do državnoga - sastavni dio razvojne strategije društva. U naznačenom smislu, razumijevanje posebnog statusa kulturnog kapitala jest alternativni izvor bogatstva, nerijetko i veći od ekonomskoga, bilo financijskog ili industrijskoga, čija se vrijednost može konvertirati u oblik ekonomskog kapitala na mnoštvo izravnih ili neizravnih načina (Featherstone, 1991).

Američki sociolog Alvin W. Gouldner jedan je od prvih eksplicitno upotrijebio pojam *kulturni kapital* u utjecajnoj studiji *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. On je, naime, nastojao pokazati da je s ekspanzijom srednje klase i profesionalaca došlo do oblikovanja nove klase, koja je bitno odvojena od društvenog položaja kapitalista i radnika. Profesionalci su nova klasa stoga što vladaju racionalnim, znanstvenim diskursom kao potpornjem razvijenog društva. Gouldner pripisuje otuda znanju i obrazovanju kulturni kapital pozivajući se na novu opću teoriju kapitala u dva temeljna oblika: zaliha kulture protiv zaliha novca. Time je klasična opreka baza/nadgradnja, koju su prakticirali ne samo privrženici marksističkih teorija nego i većina neoliberalnih ekonomista, dovedena u pitanje.

Kulturni kapital stoga se uistinu pojavljuje kao ekonomski temelj nove klase, koja zadobiva svojstva "kulture buržoazije", premda je njezino vlasništvo simboličko posjedovanje znanja, što klasična politička ekonomija ne priznaje kao temelj za tvorbu klasne pozicije. Socijalna pozicija ili autoritet nove klase, prema Gouldneru, proizlazi iz činjenice da ona svoju legitimacijsku ideologiju - kulturu kritičkog ili racionalnog diskursa - i zajedničke profesionalne interese gradi na vlastitom kulturnom kapitalu (Gouldner, 1979:28-29). Pod pojmom kultura kritičkog diskursa podrazumijeva se posebna varijanta govora nove klase koji pretpostavlja mobilizirajuću infrastrukturu modernoga, tehničkog jezika. Riječ je zacijelo o usponu navlastitoga govora ekspertnih skupina, koji služi zahtjevima profesije, s jedne, i opravdanju dominirajućeg položaja u društvenom sustavu uloga, s druge strane. Nova klasa profesionalaca zapravo posjedovanjem specifičnog, iznimno vrednovanoga kulturnog kapitala tvori govornu zajednicu koja nameće standarde komunikacije i pravila socijalnog ponašanja. Kao posljedak te okolnosti dolazi do izdvajanja intelektualaca - posjednika kulture kritičkog/racionalnog diskursa - u svojevrsnu logokratsku klasu. Naime, funkcija intelektualaca otuda više nije u karizmatičkom propovijedanju cjeline kao istine društvenog bitka nego u opravdanju znanja kao sredstva moći kulturne buržoazije. Zanimljivo je pritom da se takva uloga intelektualaca kao neutralnog ekspertnog mandarina, koji rješava krajnje specijalističke probleme društva, pojavljuje u neokonzervativnoj kritici društva, što najbolje posvjedočuju u SAD primjeri Daniela Bella i Irvinga Kristola. Kritičari Gouldnerova koncepta nove klase i kulturnog kapitala kao posebnog slučaja kulturne dominacije intelektualaca upozoravaju da ova teorija ipak ostaje zatočena u obzoru ekonomizma i determinizma, jer se kreće odveć u izravnoj paraleli sa zakonima djelovanja ekonomskog kapitala. Nije, naime, posve jasno izvedena i obrazložena temeljna postavka da je kulturni kapital izvor hegemonije logokratske klase; empirijska slika postindustrijskih društava svjedoči o još uvijek zbiljskoj moći starih vlasnika nad ekonomskom i kulturnom infrastrukturom društva. Zato je daleko primjerenija analiza kulturnog kapitala u teorijskim spisima Pierrea Bourdieua; autoritet intelektualaca on vidi ipak samo kao simboličko gospodstvo nad znanjem struke koje se očituje u nadzoru nad simbolima društva (govoru i pravilima jezične igre) a ne kao opća obvezujuća norma. Simboličko gospodstvo je doista pravi izvor moći nove kulturne buržoazije. taj odlučni raskid s ekonomskim konceptom klase implicitno postavlja mogućnost postojanja kulturnih klasa koje mogu, pod određenim uvjetima, dominirati nad cijelim društvom. Ako se pod pretpostavkom posvemašnje vladavine kulturnog kapitala u novu klasu mogu svrstati znanstvenici, novinari, pravnici, liječnici, sociolozi, profesori, kako to primjerice već drže mnogi američki teoretičari *kredencijalizma i kulture buržoazije*, onda je na djelu onaj prijelaz u aktivno postindustrijsko društvo gdje znanje ne predstavlja puku ideologijsku moć nego samu paradigmu funkcioniranja ekonomije, politike i kulture društva (Etzioni, 1968). U tom spletu biti profesionalac i dijeliti sukladno tome vrijednosne orijentacije znači istodobno ispunjenje strategije privatiziranja znanja (Derber, Schwartz & Magrass, 1990:205). Kulturni kapital ponajprije pretpostavlja porast utjecaja znanja i obrazovanja u modernim društvima. Simbolička i zbiljska moć nove kulturne i informacijske ekonomije postindustrijskih društava Zapada proizlazi iz konkretnog posjedovanja znanja i njegova utjelovljenja u obliku vlasništva. Ono nije materijalizirano u klasičnoj robnoj strukturi, vrijednost koje određuje djelovanje tržišnih zakona. Kulturni kapital u inkorporiranom, objektiviranom i institucionaliziranom stanju zapravo je svojevrsni regulator tržišnog posredovanja. To prije svega

znači da postoji izravan odnos između obrazovnog sustava, unutar kojega se tri oblika kulturnog kapitala pojavljuju u čistom obliku, i tehnologijsko-kulturnog razvitka društva u međunarodnom ekonomskom sustavu (Bourdieu & Passeron, 1990:71-106).

Za nas je ovdje od interesa zacijelo teorija kulturnog kapitala i habitusa u sociologiji Pierrea Bourdieua, koji svoju polaznu poziciju prepoznaje kao reakciju na dominirajuće "decentriranje subjekta" u strukturalizmu, s jedne, i razumijevajuću sociologiju fenomenologijskog usmjerenja s naglaskom na transcendentalnom subjektu/svijesti, s druge strane (Janning, 1991). On polazi od antropologijske pretpostavke da se društveni akteri u poljima djelovanja mogu pokazati tek osposobljenima za akciju, pa su za njega sve društvene interakcije strukturalno predodređene pozadinom vrijednosti i iskustva. Stoga je svaka djelatnost u poljima znanja već uključena u potencijale prethodnih resursa iz kulturnoga, ekonomskog i socijalnog kapitala (Bourdieu, 1977; 1987). Polazna je pretpostavka takvog strukturiranja djelovanja koncept kulturnog kapitala. U njegova sva tri oblika (inkorporirani, objektivirani i institucionalizirani) zbiva se prijenos akumuliranog znanja u društvenu reprodukciju svijeta života, unutar kojega se vrijednost radne snage pokazuje kao povijesno određeni kompleks značenja (Zarca, 1978). Upravo stoga se namjesto pojma *subjekt* uvodi pojam *akter* da bi se izbjegle i subjektivističke i objektivističke zamke u objašnjenju racionalnosti djelovanja. Bourdieu je uvjeren da bi upravo s konceptom kulturnog kapitala bilo moguće suprotstaviti se lažnim predodžbama neizbježnog sukoba pojedinca i društva. Pritom nije prijeporno da institucije ne bi mogle funkcionirati bez ispunjenja samosvjesnog pojedinca, niti pak da bi pojedinci mogli djelovati izravno u svojim aktima na mijenjanje institucija. Institucije, naime, mogu egzistirati samo kao učvršćene socijalne konfiguracije u društvu sa svojim implicitnim pravilima i diskurzivnim poretkom, jer društveni akteri nastanjuju opisane društvene pozicije. Pritom se pojam *habitualna racionalnost* može izvesti iz Bourdieove sociologije za objašnjenje prijepora između pojedinca i društva (fenomenologije i strukturalizma). Njegova je vrijednost u tome što zaobilazno ukazuje na činjenicu da se proces normativne socijalizacije liberalno-demokratskog poretka, s ovjekovječenim postulatima slobode, jednakosti i pravednosti, uvijek zbiva u kontekstu uzajamnog odnosa pojedinca i institucija (Janning, 1991; Bohn, 1991). Tako se akumulacija produktivnih snaga kulturnog kapitala pokazuje ne kao puki predmet kvantitativnog mjerenja nacionalnih ekonomija. Posrijedi je ipak nešto mnogo više. Naime, kvalitativna supstancija kulturnog kapitala podrazumijeva mogućnost raskida s tradicionalističkim ideologijama jednakosti u siromaštvu i potiskivanja prirodnog diferenciranja društvenih elita u raspolaganju političkom moći, nužnom za ozbiljenje modernizacijskih strategija. Posjedovanje kulturnog kapitala kao kulturnog znanja i simboličkog gospodstva u procesu društvene proizvodnje dovodi otuda do stabiliziranja učinaka solidarnosti, u kojima se kroz pojedinačne akte interakcije između pojedinaca i institucija uspostavlja osjećaj zajedničkog pripadništva. Kroz kulturni kapital (nacije, države, zajednice) zbiva se, dakle, proces *individualiziranja društvenog bogatstva*, koji preskriptivnost normi pretvara u moć društvenih institucija.

Habitus: intencionalni smisao djelovanja

Pojam habitusa jest u središtu Bourdieuova pokušaja da rasvijetli epistemologijske pretpostavke sociologije. Riječ je, krajnje sažeto, o *strukturiranoj strukturi*, o načelu proizvođenja oblika prakse i intencionalnom smislu djelovanja društvenih aktera. On predstavlja instanciju posredovanja između strukture i prakse i ima dvostruku funkciju: (a) rezultat je socijalnih i ekonomskih nužnosti, koji u obitelji djeluje kao primarna instancija socijalizacije i kao sklop specifičnih pretpostavki za školsko obrazovanje, uzor spolnih uloga i načina ponašanja kod partnera u interakciji; (b) on nije tek posredujući začetnik socioekonomskih struktura nego i uzor dispozicija s pomoću kojih pojedinac sebe tek uistinu prisvaja tako da može vrednovati situacije i ponašanje drugih aktera (Bourdieu, 1977; 1987). Habitus se, dakle, može shvatiti kao nekoversna *generativna gramatika* (N.Chomsky), kao pravilnik spoznaja i sposobnosti koje poje-

dinca kroz tjelesne i govorne situacije osposobljavaju za razumijevanje društvenog svijeta značenja i za intencionalno djelovanje (Bohn, 1991). U oznaci habitusa kao subjektivnog okvira, ali ne i posve individualiziranog sustava internaliziranih normi i vrednota, zbiva se dijalektika koja označava odnos između subjekta i objekta, to jest odnos između samoosjećaja pojedinca i oblikovanja društvenih institucija kroz komunikacijsko polje djelovanja. Zato je u bitnome svaka društvena racionalnost habitualno određena. To znači da se svi oblici društvenog djelovanja zbivaju prema mjerilima utjelovljenih zakona maksimiranja koristi i/ili za pojedinca i/ili za društvo kao socijalne aktere u komunikacijskom procesu.

Za Bourdieua ne podaruje habitus tek pretpostavke za proizvođenje i razumijevanje određenih oblika prakse, nego je on temelj razumijevanja interakcijskog partnera uopće. To navlastito vrijedi za one partnere u dijalogu koji su iskusili slične društvene pozicije. Naime, habitus proizvodi društveno određenu sliku zbilje koja pojedincu otvara uvjete mogućnosti institucionaliziranja djelovanja. Nije, dakle, riječ o atomiziranim pojedincima sa *subjektivističkim* horizontom vrijednosti nego o zajednici istovrsnih ili različitih društvenih tipova. Tako se za pravo habitus utjelovljuje u prostorima govorne komunikacije i na tržištu simboličkih dobara. On je već upisan u kulturne preferencije pojedinca i skupina kao tijelo-znak određenoga životnog stila, koji proizlazi iz posjedovanja kulturnoga, ekonomskog i socijalnog kapitala. U njemu se ogleda, i to je osobito značajno, kronologijski proces "naslaga i preslaga iskustva života i kompetencija" (Janing, 1991:34). Kao imanentna strukturirana struktura u intencionalnom polju djelovanja habitus podaruje smisao djelovanju u povijesnom prostoru i vremenu društvene akcije. Za razliku od Habermasova pojma teleologijskog djelovanja (usmjerenost na intencionalnost objektne datosti) i komunikacijskog djelovanja (usmjerenost na intersubjektivnost normi; Habermas, 1981), Bourdieuov pojam habitusa - i sukladno tome *habitualne racionalnosti* - povezuje intencionalnost i intersubjektivnost institucija i normi kao kategorijalnu mrežu odnosa društvenih aktera u određenoj situaciji. Pojam situacije za Bourdieua predstavlja datost koja dovodi do primjene proživljene informacije i iskustva. Društveno djelovanje tako se objašnjava kao priključak habitualne racionalnosti na konkretne situacije. Neprijeporno je da se iz ovako izvedenih temeljnih pojmova Bourdieuove sociologije djelovanja mogu konstruirati elementi za primjenjivu teoriju racionalnog izbora kada je riječ o kulturnim obrascima institucionaliziranja društva kao što je hrvatsko: ona mora poći od toga da društveni akteri svoj kulturni identitet razvijaju, doduše, prema mjerilu unaprijed datih mogućnosti i resursa, ali da oblici prakse zapravo tvore onaj okvir preko kojega pojedinci i društvo uzajamno koegzistiraju. Racionalni izbor valja otuda shvatiti kao put posredovanja *kulturnog kapitala* i *habitualne racionalnosti* u evolucijskom putu društva kroz vrijeme s obzirom na postulirane razvojne perspektive svijeta života.

Racionalni izbor: preživljavanje socio-kulturnog habitusa?

Ako se habitualna racionalnost može na zadovoljavajući način primijeniti u istraživanju procesa normativne socijalizacije i institucionaliziranja društva u tranziciji, tada je nužno uputiti na našu početnu pretpostavku. Ona, naime, bezuvjetno pobija mogućnost ideologijskog normiranja unutarnje osposobljenosti za temeljne vrednote liberalno-demokratskog poretka. Pritom valja istaknuti da racionalni izbor ovdje ne znači preuzimanje danas vrlo utjecajnoga sociologijskoga teorijskog modela djelovanja (Štulhofer, 1994) nego smjera prepoznavanju strategijskog puta društva u drukčiji način tvorbe društvene zbilje. Nije li zapravo posrijedi, kada je riječ o *kulturnom kapitalu* i *razvojnoj strategiji Hrvatske*, tek nužda preživljavanja socio-kulturnog habitusa? Jer, nemogućnost zbiljske artikulacije *trećega puta* - između realsocijalizma i liberalnog kapitalizma - koji se, barem po ideologijskim vrijednosnim preferencijama nove političke elite, nudi kao "razvojna strategija" proizlazi iz začaranoga kruga zakašnjele modernizacije. Utoliko je racionalni izbor tako strukturiranog društva zapravo redukcijski otpušten na alternativne izvore akumulacije kulturnog kapitala, koji, premda potencijalno

značajan, ostaje na razini samoreprodukcije primarnih potreba. Uobičajeno je smatrati modernizaciju ekonomije i politički liberalizam okvirnim složajem u kojemu kulturni kapital države-nacije pronalazi svoj put u postindustrijsko društvo (Rawls, 1993; Held, 1993). No, ako pritom u strukturalnoj matrici društva ne postoji temelj za uspon kulturne buržoazije i tehnokratskih elita znanja svaka pripovijest o razvitku kulturnog kapitala i racionalnom izboru društva ostaje iluzijom. Naposljetku, ostaje pitanje: je li kulturni kapital uopće razvojni potencijal za društva postsocijalističkog svijeta koja još nisu provela opću modernizaciju ekonomije, politike i kulture? Namjesto prebrzog odgovora na to pitanje valja tek upozoriti, zajedno s Ralfom Dahrendorfom (1993:11), da ni politička demokracija ni tržišna privreda nisu univerzalno jedinstveno rješenje ako izostaje duboko ukorijenjena *civilna religija* modernosti i vjera u razvitak kulturnog kapitala države-nacije. Zasada se, čini se, može uistinu govoriti tek o ideolojskom mobiliziranju ljudske subjektivnosti.

LITERATURA

- Best, Steven & Douglas Kellner (1991). **Postmodern Theory: Critical Interrogations**. London: The Macmillan Press.
- Bohn, Cornelia (1991) **Habitus und Kontext: Ein kritischer Beitrag zur Sozialtheorie Bourdieus**. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Bourdieu, Pierre (1977) **Outline of a Theory of Practice**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1987) **Choses Dites**. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre & Jean-Claude Passeron (1990) **Reproduction in Education, Society and Culture**. London: SAGE Publications.
- Dahrendorf, Ralf (1993) **Freiheit und soziale Bindungen**, in K.Michalski /Hrg./ **Die liberale Gesellschaft**. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Derber, Charles, Schwartz, William, A. & Yale Magrass (1990) **Power in the Highest Degree: Professionals and the Rise of a New Mandarin Order**. New York: Oxford University Press.
- Elias, Norbert (1987a) **Die Gesellschaft der Individuen**. Frankfurt/M., Suhrkamp.
- Elias, Norbert (1987b) **Engagement und Distanzierung: Arbeiten zur Wissenssoziologie I**. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Etzioni, Amitai (1988) **The Moral Dimension: Toward a New Economics**. New York: The Free Press.
- Featherstone, Mike (1991) **Consumer Culture and Postmodernism**. London: SAGE Publications.
- Gehlen, Arnold (1994) **Čovjek i institucije**. Zagreb: Globus.
- Gouldner, Alwin W. (1979) **The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class**. New York: The Seabury Press.
- Habermas, Juergen (1981) **Theorie des kommunikativen Handelns I-II**. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Habermas, Juergen (1988) **Nachmetaphysisches Denken**. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (1994) **Znanje i moć**. Zagreb: Globus.
- Held, David (1993) **Prospects for Democracy: North-South-East-West**. Stanford, California: Stanford University Press.
- Janning, Frank (1991) **Pierre Bourdieus Theorie der Praxis**. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Rawls, John (1993) **Political Liberalism**. New York: Columbia University Press.
- Štulhofer, Aleksandar (1994) Kuda nakon ekonomskog imperijalizma? Sociokulturne strategije racionalnog izbora. **Politička misao** 31(4):117-36.
- Therborn, Göran (1987) **Ideologija moći in moć ideologije**. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Zarca, Bernard (1978) Le concept de capital culturel. **Consommation** 1.

CULTURAL CAPITAL, HABITUS, AND RATIONAL CHOICE

ŽARKO PAIĆ

Public University, Ivanić-Grad

The paper discusses the impossibility of constructing a new, postsocialist society - regarding the processes of modernization in the economy, culture and politics - via an institutionalization of norms. This leads to critical investigation of ideology as a legitimized network of societal action constructed by new political elites. Borrowing basic categories from the historical sociology of N.Elias and, particularly, from Bourdieu's theory of cultural capital and habitus, the author sketches a theoretical framework for examining the socio-cultural model of rationality. Finally, the author offers a (pessimistic?) hypothesis about the future of cultural capital and Croatia's strategy of development.